

А.Л. Пап'якн

к. і. н.,

Львівський державний університет внутрішніх справ

І.М. Томюк

к. і. н., доцент,

Львівський університет бізнесу та права

ОРГАНИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ: ФОРМУВАННЯ, СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК (1991-1998 рр.)

У статті досліджується історія створення та розвитку органів виховної роботи у Збройних силах України на етапі відновлення незалежності. Поряд із цим, висвітлено основні етапи їх становлення, проаналізовані причини неефективної діяльності та окреслені перспективні напрями роботи у майбутньому.

Ключові слова: виховання військовослужбовців, Збройні сили України, соціально-психологічна служба, виховна робота.

В статье исследуется история создания и развития органов воспитательной работы в Вооруженных Силах Украины на этапе восстановления независимости. Наряду с этим, отражены основные этапы их становления, проанализированы причины неэффективной деятельности и намечены перспективные направления работы в будущем.

Ключевые слова: воспитание военнослужащих, Вооруженные силы Украины, социально-психологическая служба, воспитательная работа.

The article has researched the origin and development of educational body of the Ukrainian Armed Forces at the phase of restoration of Ukrainian independence. At the same time, it has presented the main stages of its formation, analyzed the reasons of its inefficient operation and presented the long-term directions of its future activities.

Key words: education personnel, the Armed Forces of Ukraine, social and psychiatric services, educational work.

Вступ. З перших днів творення власних Збройних сил України постало питання: якими вони мають бути не тільки у кількісному та військово-технічному плані, але й хто має забезпечити високий моральний дух особового складу, об'єднати військовослужбовців навколо ідеї державотворення, створити оптимальні умови для розвитку людської особистості в армії, займатися зміцненням свідомої військової дисципліни.

У колишній Радянській Армії питаннями ідеології, виховання, зміцнення військової дисципліни займалися політичні органи, які були структурними підрозділами Комуністичної партії у Збройних силах СРСР. Вони проводили серед особового складу політичну роботу, яка базувалася на комуністичній ідеології. Після проголошення Україною самостійності і на підставі створеної законодавчої бази було визначено, що „Збройні сили України будуються й здійснюють свою діяльність на основі позапартійності” [1]. Отже, було остаточно вирішено, що армія повинна будуватися на позапартійній основі, а це означало заборону створення структурних підрозділів будь-яких партій, течій і рухів у Збройних силах України.

Виходячи з цього, в армії проведення політичної роботи серед особового складу заборонялось. Відповідно були розформовані і політичні органи, основними завданнями яких якраз і було проведення політичної роботи. Разом із скасуванням політичних органів, водночас не стало й структури, яка б вирішувала питання, пов'язані з вихованням особового складу, зміцненням військової дисципліни, проведенням правового інформування воїнів тощо.

Отже, у Збройних силах склалася така ситуація, коли питаннями виховання та зміцнення військової дисципліни серед особового складу не було кому займатися. Відповідно кількість суворих порушень військової дисципліни та злочинів серед військовослужбовців, особливо солдат строкової служби, почала швидко збільшуватися [2]. Це дуже турбувало керівний склад Збройних сил України. Тому об'єктивно постала необхідність створити в армії структуру, яка б займалася рішенням багатьох проблем, котрі виникають у процесі творення та розвитку Збройних сил (у тому числі й вирішенням питань виховання особового складу, зміцнення військової дисципліни), але ця структура не повинна виконувати політичну функцію. Треба відзначити, що ідея створення нової структури була сприйнята неоднозначне як в армійському колі, так і серед громадськості. У пресі почали з'являтися різноманітні публікації, одні з яких гаряче підтримували ідею створення нової структури, інші намагалися довести недоцільність існування цих органів в армії, вбачаючи в новій структурі реанімацію політичних органів [3].

Поряд із цим необхідно відзначити якщо твердження, що Збройні сили повинні будуватися на позапартійній основі, не викликало дуже великої розбіжностей думок, то навколо питання: чи повинна армія бути поза

політикою? – точилися різноманітні суперечки. Висловлювалась думка, що армія не повинна бути політизованою. Але цю думку опоненти спростовували тим, що Збройні сили складаються з конкретних людей, які мають свої погляди, політичні переконання, різне ставлення до процесів, що відбуваються у суспільстві, і це, безумовно, сприяє тому, що армія не може бути вільною від політики, і, безумовно, у ній буде присутня „внутрішня політизація”, яку, на перший погляд, можна й не помітити. Про це йшлося в багатьох публікаціях у пресі, головний зміст яких можна сконцентрувати в таких словах: „Ми говоримо, що армія повинна бути поза політикою. Але життя переконує: політичні вітри дують над Збройними силами, і нікуди від цього не дінешся” [2].

Постановка завдання. Завданням даної статті є: дослідити історію виникнення та розвитку органів виховної роботи у Збройних силах України на етапі відновлення незалежності. Поряд із цим, визначити основні етапи їх становлення, проаналізовані причини неефективної діяльності. У такій постановці ця проблема досліджена недостатньо, що й вимагає її подальшого наукового вивчення.

Виклад основного матеріалу. Над розробкою нової структури почали працювати не тільки військові фахівці, але й науковці вищих навчальних закладів, наукових установ. Перша спроба заміни політпрацівників іншими посадовими особами, які б займалися тільки питаннями виховання і військової дисципліни, була невдалою (грудень 1991 – листопад 1992 року). Це було пов'язано з багатьма об'єктивними причинами. По-перше, не було всебічного правового обґрунтування нової структури; по-друге, зміна назви посадових осіб не означала зміни в стилі роботи; по-третє, колишні офіцери-політпрацівники знаходилися в розгубленості (як і більшість армії та суспільства), хоча вони і залишалися на своїх посадах під новою назвою, але значно втратили можливість впливу (через відсутність керівної та направляючої ролі), що відбивалося на виконанні ними своїх обов'язків; по-четверте, у військовослужбовців з'явилася невпевненість у завтрашньому дні.

З метою створення іншої, ефективної структури органів виховної роботи був розроблений проект „Концепції соціально-психологічної служби Збройних сил України”, який був прийнятий комісіями Верховної Ради України та затверджений міністром оборони 13 грудня 1992 року [4]. Отже, питання про необхідність подібних органів у Збройних силах України було вирішене позитивно. Розпочалося створення структурних підрозділів соціально-психологічної служби. Очолив соціально-психологічну службу у Збройних силах України, у той період, генерал-майор В. Мулява.

Але процес практичного втілення у життя цієї Концепції соціально-психологічної служби супроводжувався значними труднощами не тільки об'єктивного, але й суб'єктивного характеру. Основні з цих труднощів такі:

- по-перше, служба створювалася теоретично на голому місці, а практично – шляхом трансформації колишніх політичних органів;
- по-друге, не було достатньої кількості фахівців, які могли б виконувати роботу психологів, соціологів, народознавців, правознавців [5].
- по-третє, у більшості військовослужбовців, особливо інженерно-технічних працівників, за роки служби в лавах Радянської Армії склався стійкий стереотип несприйняття різних структур, що займалися вихованням особового складу [3]. Тому з боку певної частини військовослужбовців „шалений опір зустріла сама ідея соціально-психологічної служби та її практичне втілення у життя” [3]. Цей стереотип потрібно було якнайшвидше зруйнувати й одночасно довести на практиці доцільність впровадження у військах як самої Концепції соціально-психологічної служби, так і фахівців, які повинні вирішувати питання соціально-психологічного забезпечення та підтримки життєдіяльності армії.

Однак, незважаючи на нерозуміння частиною військовослужбовців необхідності створення соціально-психологічної служби, процес створення відповідних структур у Збройних силах України розпочався.

Головними напрямками роботи соціально-психологічної служби, поряд із психологічним забезпеченням бойової готовності, були визначені: гуманітарна підготовка особового складу, зміцнення свідомої військової дисципліни серед військовослужбовців та утвердження національно-державницької ідеології в Збройних силах України.

У роті та рівних їй підрозділах роботу проводив методист-організатор соціально-психологічної служби, який разом із тим був заступником командира.

Отже, прийняття „Концепції соціально-психологічної служби Збройних сил України”, введення її структурних підрозділів у військові частини повинно було заповнити той вакуум, який створився після розформування політичних органів. У своїй діяльності органи соціально-психологічної служби мали керуватися законами України, законодавчими та нормативними актами Верховної Ради, Президента, Кабінету міністрів і Ради оборони України, наказами та директивами міністра оборони України, відповідних командуючих (командирів), розпорядженнями начальників відповідних ланок соціально-психологічної служби військових формувань.

Головними завданнями діяльності соціально-психологічної служби були визначені: соціальне забезпечення функціонування та розвитку Збройних сил України; психологічне забезпечення бойової та мобілізаційної готовності військових формувань; гуманітарна підготовка особового складу, організація та проведення дозвілля, культурно-виховна та духовно-просвітницька робота; соціально-психологічне забезпечення військової дисципліни серед військовослужбовців [4].

До основних структурних підрозділів соціально-психологічної служби належали:

- соціально-психологічне управління міністерства оборони України;
- управління соціально-психологічної служби військових округів, видів Збройних сил, відділів соціально-психологічної служби об'єднань, з'єднань (навчальних центрів і закладів);

- відділення та групи соціально-психологічної служби частин і підрозділів;
- соціально-психологічне управління військової освіти та військових навчальних закладів, інших управлінь, служб і установ Збройних сил України;
- відділи, відділення, групи, соціально-психологічні служби військових комісаріатів усіх рівнів. *До допоміжних структурних підрозділів соціально-психологічної служби належали:*
- Військовий інститут культури (як окремих навчальний заклад так і не був створений);
- Військовий гуманітарний інститут;
- Інститут історії Збройних сил України (створений не був);
- Науково-дослідний і методичний центр соціально-психологічної служби;
- центр культури, просвіти і дозвілля Збройних сил України;
- центри культури, просвіти і дозвілля військових округів, клуби гарнізонів і окремих частин;
- Музеї Збройних сил України;
- військово-оркестрові служби військових формувань України;
- ансамблі пісні і танцю військових формувань України;
- бібліотеки військових формувань України;
- театри Збройних сил України;
- видавництва газет і журналів військових формувань України;
- військове видавництво;
- військові друкарні;
- засоби масової інформації Збройних сил України, радіостанції, телестудії, радіостудії, кіностудії;
- центри і відділи технічних засобів і поліграфії, склади та заводи культурно-просвітницького майна, ремонтні майстерні.

Підпорядковувалась соціально-психологічна служба міністрові оборони України, а її підрозділи на різних рівнях військового керівництва – відповідним командуючим, командирам і начальникам.

Загальне керівництво та організацію роботи цієї служби здійснював начальник соціально-психологічної служби Збройних сил України – начальник соціально-психологічного управління міністерства оборони України.

Підготовку фахівців для соціально-психологічної служби планувалось здійснювати відповідними вузами України, вищими військовими навчальними закладами, а підвищення їх науково-методичного рівня – вищими методичними курсами соціально-психологічної служби, факультетом методичної підготовки фахівців соціально-психологічної служби, які повинні були функціонувати у складі Науково-дослідного й методичного центру соціально-психологічної служби міністерства оборони України.

Так, у Збройних силах України була створена і почала функціонувати структура соціально-психологічної служби, яка прийшла на зміну колишнім політичним органам та апарату по роботі з особовим складом. Але надії, які покладались на цю службу щодо вирішення питання поліпшення військової дисципліни, викорінення нестатутних взаємостосунків, військового виховання, не виправдались. Ця структура не змогла стати справжньою та дієвою складовою частиною органів військового управління, не змогла суттєво поліпшити стан військової дисципліни серед особового складу, зменшити кількість правопорушень і злочинів, скоєних військовослужбовцями, повести активну боротьбу проти нестатутних взаємостосунків. На це існувало багато різних причин, основна з яких, полягала в тому, що бракувало висококваліфікованих фахівців (психологів, соціологів, народознавців). Ці посади у військових частинах були заповнені, і на них були призначені офіцери, але вони за своїм фахом не могли кваліфіковано виконувати покладені на них обов'язки. Це приводило до того, що органи соціально-психологічної служби приділяли основну увагу „соціологічним дослідженням, просвітницькій діяльності з проблем національного відродження, гуманітарній підготовці” [6], забуваючи про зміцнення військової дисципліни та боротьбу з "дідівщиною".

Отже, покладені на соціально-психологічну службу завдання не були повністю виконані. Стало ясно, що ця структура не є оптимальною і тому після майже півтора роки її існування (грудень 1992–травень 1994 р.) міністр оборони прийняв рішення про пошук подальшого оптимального варіанта нової структури, в якій би пріоритет надавався, в першу чергу, вихованню військовослужбовців та зміцненню військової дисципліни. Тому, у травні 1994 року згідно з рішенням міністра оборони України в Збройних силах були створені органи виховної роботи. Це було обґрунтовано практикою роботи, яка показала, що соціально-психологічна служба не змогла активно впливати на поліпшення морально-психологічного стану у військових колективах, на зміцнення військової дисципліни серед особового складу. Також було зазначено, що соціально-психологічній службі не вдалося створити чіткої системи виховної роботи у Збройних Силах України, а виконання завдань Концепції соціально-психологічної служби було спрямоване на майбутнє, коли в державі та у Збройних силах України будуть створені відповідні економічні та соціально-психологічні умови.

Таким чином, в армії України почали функціонувати (з травня 1994 р.) органи виховної роботи, на які покладались завдання організації чіткої системи виховної роботи у всіх ланках військових організацій, практичної роботи щодо зміцнення військової дисципліни, особливо боротьба з нестатутними взаємостосунками, оперативного інформаційного аналізу обстановки у військах та прогнозування соціальних процесів у Збройних силах України

Але не можна вважати, що був знайдений оптимальний варіант у формі органів виховної роботи. Пошук ефективної структури, що була б спроможна в перспективі повністю виконати завдання, викладені в Концепції соціально-психологічної служби, продовжувався.

Протягом 1996-1998 рр. тривав процес удосконалення засад виховання особового складу Збройних сил. Реалії життя вимагали прийняття нової Концепції виховної роботи в українській армії. У зв'язку з цим 4 вересня 1998 року Указом Президента України № 981/98 була затверджена „Концепція виховної роботи у Збройних силах та інших військових формуваннях У країні” [7]. У цьому документі був зроблений аналіз причин низької дисципліни серед особового складу Збройних сил, зверталась увага на наявність низки невирішених проблем, що певною мірою сприяли зниженню дисципліни серед військовиків. Зокрема, відсутність єдиної системи поглядів на завдання, напрями та порядок управління духовними процесами; недосконалість нормативно-правової бази військово-гуманітарної діяльності; невизначеність меж повноважень і відповідальності органів виховної роботи; початкова стадія розвитку кадрового, інтелектуального, технічного, науково-аналітичного потенціалу органів виховної роботи. Також у Концепції були визначені основні принципи виховної роботи. Передусім, такі: державна й патріотична спрямованість виховного процесу, взаємозалежність змісту, форм, і методів виховної роботи; повага до особистості, конституційних прав і свобод військовослужбовця, орієнтація на ідеали демократії та гуманізму, загальнолюдські моральні цінності; безперервність та спадкоємність у виховній роботі, органічне поєднання у виховному процесі національних, історичних та культурних традицій з почуттям нового; конкретність та узгодженість, форм і методів виховної роботи; об'єктивно-науковий підхід до планування, здійснення та оцінки результатів виховної роботи.

Отже, Концепція була покликана обґрунтувати зміст та принципи виховної роботи у Збройних силах та інших військових формуваннях України, визначити організацію, керівництво, науково-методичне забезпечення нею, окреслити шляхи координації зусиль міністерств, центральних органів влади, громадських організацій, засобів масової інформації у сфері виховання.

Однак повних і ґрунтовних відповідей на питання ідеологічного, науково-методичного забезпечення, методології, організації й проведення виховної роботи у Збройних силах України ця Концепція дати не змогла. У ній була ціла низка суттєвих недоліків, які з'явилися внаслідок того, що Концепція не пройшла обговорення у військових підрозділах, у середовищі фахівців-практиків з методики виховної роботи у військах, що дало б можливість внести корективи, врахувати пропозиції тих офіцерів, які безпосередньо займалися питаннями виховання особового складу. Для цього необхідно було організувати обговорення проекту Концепції на шпальтах військової преси, залучити до роботи над її змістом науковців вищих військових навчальних закладів, провести обговорення на семінарах і науково-практичних конференціях, після чого, враховуючи всі цікаві пропозиції, підготувати остаточний текст, цього важливого документу.

На жаль, ніякого обговорення змісту Концепції проведено не було. На шпальтах військових періодичних видань інформація про те, що готується нова Концепція виховної роботи у Збройних силах та інших військових формуваннях України була відсутня. Таким чином, офіцери, що займалися організацією й проведенням виховної роботи з особовим складом безпосередньо у військових підрозділах, не брали участі у розробці цієї Концепції.

Основними недоліками Концепції можна вважати:

- перше: недостатньо розкриті сутність морально-психологічного забезпечення бойової підготовки, бойової діяльності військ; підходи щодо зміцнення військової дисципліни; співвідношення виховної роботи, морально-психологічного, інформаційно-пропагандистського забезпечення, культурно-виховної, просвітницької і військово-соціальної роботи;
- друге: не визначені зміст і завдання морально-психологічного забезпечення, зокрема, у забезпеченні виховної роботи щодо зміцнення військової дисципліни;
- третє: відсутні розділи науково-методичного забезпечення виховної роботи, не окреслені головні напрями та завдання цієї роботи.

Доцільно було б у Концепції передбачити:

- впровадження нових підходів, форм, методів і засобів виховання, які б відповідали всебічному розвитку особистості воїна;
- координацію зусиль військових органів із державними й громадськими інститутами у справі патріотичного виховання;
- впровадження у навчально-виховний процес результатів науково-соціологічних, психолого-педагогічних досліджень з питань виховання військовослужбовців;
- розробку чітких державних стандартів, критеріїв виховної роботи з особовим складом;
- докорінну зміну у підготовці й перепідготовці військових кадрів, які несуть відповідальність за виховну роботу;
- широке використання у навчально-виховному процесі позитивних надбань української національної культури.

Велику увагу в Концепції необхідно було приділити методологічному забезпеченню виховної роботи в Збройних Силах. Не знайшло відображення питання підготовки навчально-методичної літератури (підручників, навчально-методичних посібників, довідників і допоміжної літератури).

Необхідно було передбачити в Концепції створення окремого друкованого органу, в якому б знайшли відображення питання методичного забезпечення виховної роботи.

Також Концепція повинна була б врахувати досвід проведення виховної роботи під час участі українських військових підрозділів у миротворчих операціях, проведенні спільних військових навчань і маневрів та на основі цього досвіду розробити, запропонувати та вимагати впровадження у практику виховної роботи нових, ефективних методів виховання особового складу, що були б спрямовані на зміцнення військової дисципліни частин і підрозділів, підвищення національної свідомості особового складу та забезпечення високої боєготовності української армії.

Внаслідок того що протягом 1991–1998 рр. не вдалося вирішити питання кардинального покращення стану військової дисципліни, постала необхідність концептуального визначення єдиних підходів до виховання захисників Батьківщини з урахуванням економічної, суспільно-політичної, демографічної ситуації, становища молоді в суспільстві, формування нового світогляду, морально-етичних, національно-історичних основ поведінки.

Сама виховна робота у Збройних Силах та інших військових формуваннях України була визначена як система організаційних, морально-психологічних, інформаційних, педагогічних, правових, культурно-просвітницьких та військово-соціальних заходів, спрямованих на формування і розвиток у воїнів професійно необхідних психологічних якостей, моральної самосвідомості, що мало забезпечити високу бойову і мобілізаційну готовність органів управління, з'єднань і частин, зміцнення військової дисципліни та правопорядку, згуртування військових колективів.

Для вирішення завдань виховної роботи в усіх ланках управління військових формувань, у відповідних навчальних закладах і центрах, військових комісаріатах, були створені органи виховної роботи. До них належали: Головне управління виховної роботи міністерства оборони України; Управління виховної роботи видів Збройних Сил України, оперативних командувань, відділи виховної роботи в органах управління об'єднаннях; відділи (відділення) виховної роботи з'єднань, установ і навчальних закладів; відділення виховної роботи полків та рівних їм частин Збройних Сил та інших військових формувань України, а також інші структурні підрозділи у військових комісаріатах, установах та закладах військових формувань [7]. У підрозділах виховну роботу організували і проводили заступники командирів з виховної роботи.

Висновки. Отже, протягом 1991-1998 рр. в українській армії було зроблено декілька спроб запровадити різні структури, які б займались вихованням особового складу. Однак у цей період не вдалося створити й запровадити насправді ефективної структури виховання особового складу. Причина полягала у тому, що за роки після розпаду Радянського Союзу, особливо серед молоді, відбулась швидка зміна моральних цінностей, свідомості, пріоритетів у виборі життєвого шляху тощо. У ці роки сильно погіршився престиж військової служби. Молодь, у своїй більшості, прагнула будь-яким шляхом уникнути служби в лавах Збройних Сил, а відтак до армії, в основному, потрапляли не ті, хто сприймав військову службу як почесний обов'язок, а ті, хто ставився до служби як до невідворотної необхідності.

Причинами, які сприяли у той період виникненню в армійському середовищі різноманітних правопорушень, стали: відсутність у багатьох військовослужбовців строкової служби бажання сумлінно служити в армії, недостатнє моральне та патріотичне виховання, низький рівень загальної освіти, спотворений світогляд. Проводити виховну роботу з категорією військовослужбовців, що мали такі моральні настанови було надзвичайно важко. Проведення цієї роботи вимагало нових, ефективних прийомів та методів, розробки кардинально нового підходу до виховання особового складу. Однак цього зроблено не було. Усі створені структури органів виховної роботи будували свою роботу на старих підходах, принципах і методах, запозичених із досвіду роботи виховних структур Радянської армії, із певним українським (часто-густо показовим) національним забарвленням. Зрозуміло, що така ситуація не влаштовувала керівництво Збройних сил, командирів усіх рівнів, суспільство. Тому пошук оптимальної структури органів виховної роботи в Збройних силах України залишався дуже актуальним питанням у подальшому розвитку армійського організму та вимагав прискіпливої уваги, всебічного наукового обґрунтування та пошуку нової структури, яка б була здатна якісно вирішувати завдання виховання особового складу Збройних сил України.

Література:

1. Законодавчі акти України з питань військової сфери і державної безпеки. – К., 1992. – С. 73.
2. Сметанин А. Чрезвычайные происшествия в армии / А. Сметанин // Киевские ведомости. – 1995. – 1 нояб.
3. Коробко Б. Чи потрібна соціально-психологічна служба українському війську? / Б.Коробко // Народна армія. – 1993. – 6 жовт.; Ярцев В. Соціально-психологічна служба: зона активної дії / В. Ярцев // Армія України. – 1993. – 26 жовт.; Бадах Ю. Солдату мало дати в руки зброю... / Ю. Бадах // Народна армія. – 1995. – 25 трав.; Крушельницький М. Органи виховної роботи в Збройних Силах України: історія розвитку та сучасний стан / М.Крушельницький // Військово-науковий вісник. – Львів, – 2000. – С. 58–58.
4. Концепція соціально-психологічної служби Збройних Сил України // Народна армія. – 1994. – 22 груд.
5. Кузик І. Виховна робота: перевірка полігоном / І. Кузик // Армія України. – 1993. – 13 квіт.
6. Кузик І. Виховаємо патріота – збудуємо армію / І. Кузик // Армія України. – 1994. – 1 берез.
7. Концепція виховної роботи у Збройних Силах та інших військових формуваннях України // Армія України. – 1998. – 24 верес.